

UOT 81

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.1.100>

GÜNAY TƏHMƏZOVA*

DİSKURS TƏDQIQATLARINDA SİYASİ DİSKURS TƏHLİLİNİN YERİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Müasir elmdə diskurs mürəkkəb bir hadisə kimi başa düşülür və bu mürəkkəb vəziyyət kommunikasiya iştirakçıları, ünsiyyət vəziyyəti və mətnin özündən ibarətdir. Başqa sözlə, diskurs - konkret mətnlərdə realizə olunan struktural-semantik xüsusiyyətlərin abstrakt və invariant təsviridir. Ünsiyyət prosesi zamanı çatmağa çalışılan ideya, diskursun abstrakt qaydalar sistemi ilə bu qaydaların konkret verilənlərdə, –mətn və ya danışqda ifadə olunması arasında mümkün olan ən yüksək uyğunluqdur.

Diskurs anlayışı dilin xüsusi istifadəsi olaraq başa düşülür, bu halda dil, xüsusi mentalitetin və ideologiyanın təmsilçisi kimi reallaşır. Bu, dilin bəzi parametrlərinin aktivləşməsinə və nəticədə xüsusi qrammatika, xüsusi leksik qaydaların tələb olunmasını yaradır. Bütün bu dil materialını diskurs adlandırmaq olar. Diskursun bir nümunəsi də siyasi diskursdur. Siyasətçilərin nitqlərinin, çıxışlarının cəmi kimi meydana çıxır. Burada siyasi diskurs real dil şəxsiyyətinin modeli kimi çıxış edir.

Açar sözlər: diskurs, siyasi, təhlil, ünsiyyət, nitq.

Giriş

Diskursun müxtəlif növləri mövcuddur. Onların içərisində siyasi diskurs özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Siyasi diskursun əsas özünəməxsusluğu bu nitq növünün məhz cəmiyyətin daha üst səviyyəsinin, bir növ seçilmişlərin ünsiyyət vasitəsi olmasıdır.

Nitq fəaliyyətinin nəzəriyyəsi çərçivəsində iki aspekt fərqləndirilir: diskursun yaranması: buraya düşünmək, planlaşdırmaq, danışmaq, yazılı şəkildə ifadə etmək aiddir və diskursun başa düşülməsi – dinləmək, yazılı mətnin qəbul edilməsi, təhlil etmək, şərh etmək [2,s.6].

Diskursun vacib tərkib hissəsi ünsiyyət iştirakçılarıdır, çünki məhz onlar mətni yaradırlar. Diskursun müxtəlif növləri fərqləndirilir. Şəxsi diskurs iştirakçıları öz dil şəxsiyyətlərini bədi diskurs vasitəsilə nümayiş etdirirlər. Siyasi diskurs isə institusional diskursun bir növüdür.

Əsas məzmun

Fərqli diskurs növlərinin reallaşması ünsiyyət situasiyalarında və insanların fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində baş verir. Son illərdə fərqli diskurs növlərinin semantik əsasını təşkil edən mümkün mental dünyaların araşdırılmasında maraqlı nəticələr əldə olunub. Məsələn, müəyyən bir dildə diskurs, xüsusən ingilis diskursu, kişi və qadın diskursu, nəzakətli diskurs, arqumentativ diskurs, bədi diskurs, lirik diskurs və s. kimi müvafiq terminlər təqdim olunmuşdur. Beləliklə, insanın bütün şifahi və qeyri-şifahi davranışı müxtəlif diskurs növləri vasitəsilə təşkil olunur.

N. Babayeva diskursun mahiyyətini çox doğru müəyyənləşdirərək yazmışdır: “Elmi ədəbiyyatda diskursla bağlı yaranmış fikirlər bir-birinə təkan vermiş, bu terminin daha geniş təhlilinə rəvac vermişdir. Müasir dilçilikdə diskurs “mətn” anlayışına yaxındır. Çünki diskursun istənilən kommunikativ akt kimi 2 tərəfi olur: danışan tərəf və müraciət olunan şəxs –adresat (ünvanlanan).

Bu məqam bizə dialoqu xatırladır. Lakin bəzən diskurs monoloq şəklində də ola bilər. Burada zahirən bir tərəf görünsə də, əslində adresat, yəni qarşı tərəf mövcuddur. Çünki diskurs, əslində diskusiyadır. Maraqlıdır ki, diskusiya anlayışı geniş yayılsa da, “diskurs” bir termin olaraq çox az istifadə olunub. Daha çox son illər vüsət almağa başlayıb” [1,s.74].

Potensial ölçüdə diskurs semiotik məkan kimi başa düşülür. Burada şifahi və qeyri-şifahi işarələr yer alır, bunlar müvafiq ünsiyyət sahəsini təmin etməyə yönəldilib, eləcə də prezident nitqlərini və mətnlərini təşkil edir. Diskursun potensial ölçüsünə tipik danışq davranış modelləri

və bu ünsiyyət növünə xas olan nitq hərəkətləri və janrları haqqında təsəvvürlər də daxildir.

Siyasi diskursun semiotik məkanında daha geniş anlamda məkanın semiotikası (məkanın işarəvi istifadəsi) mühüm rol oynayır. Siyasi diskursda işarələr status qazanır, siyasətçinin özü və müəyyən davranış anları (işarəvi hərəkətlər) [4,s.49].

Siyasi diskurs əsasında insan və cəmiyyət arasındakı bütün qarşılıqlı əlaqələr sisteminin ifadəsi olduğu üçün, bu hadisə öz mahiyyətinə görə funksional olaraq qəbul edənlərdə müəyyən bir dünyagörüşü və ya dünya xəritəsinin formalaşmasına yönəldilmişdir. Siyasi diskursu nümunə olaraq istifadə edərək, müxtəlif dil kollektivlərində mədəni dəyərlərin necə modelləşdirildiyini, sosial qaydaların necə təbliğ edildiyini, dilin dünyagörüşü ilə əlaqəli hansı elementlərin danışanların şüurlu nitq strategiyalarından kənar qaldığını, hər bir dil kollektivinə xas olan konseptual dünya xəritəsinin necə formalaşdığını anlamaq mümkündür [8,s.90].

Siyasi mətn həm ekstralinqvistik, həm də işarəvi məlumat ehtiva edir [6,s.61]. Siyasi diskurs yalnız reallıqla əlaqələndirilmiş mənaya sahib olmaqla yanaşı, həm də özəlliklə müəyyən bir qrup və ya qruplar ilə subyektiv şəkildə əlaqələndirilmişdir. Müxtəlif ünsiyyət subyektləri diskursda müxtəlif şəkildə əks olunur: kommunikativ formalar öz məzmunlarını yaradır.

Siyasi diskursun məzmunlu məlumatının təhlili ünsiyyətli-nominal təhlildir: kim ünsiyyət qurur və necə ünsiyyət qurur. Siyasi diskurs simalarla təqdim olunur. Simalar mətnlə birləşir, amma eyni zamanda özü mətn olur. Bu məzmunların qarışması yeni bir məzmun yaradır. Nəticədə müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, eyni mətn müxtəlif simalar tərəfindən səsləndirildikdə, “dağılır” və fərqli mətnlərə çevrilir: onlar auditoriya tərəfindən fərqli şəkildə dekodlanır, fərqli strukturlanır, təsnif edilir, sıralanır. Bu, sosial qarşılıqlı əlaqənin fərqli bir mənzərəsini təqdim edir.

“Siyasi diskursun məna-məzmun tədqiqatları həm müasir diskursiya haqqında ümumilikdə, həm də siyasi diskurs haqqında xüsusi olaraq əhəmiyyətli məlumat verə bilər. Sosiumun bu dövründə siyasi diskursun xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və həmçinin siyasi diskursun tarixi və milli-spesifik xüsusiyyətlərini, müəyyən üslubların, ünsiyyət növlərinin, formalarının, kompozisiyon qərarlarının ardıcılığını və ya ardıcılığını müəyyən etmək lazımdır.

Siyasi diskursun təhlili bir elm sahəsi deyil və daha çox siyasət mətnlərinin təhlilinin nəzəriyyələrini və təcrübələrini inteqrasiya edən bir qarşılıqlı fənlərarası metodoloji istiqamət olaraq fəaliyyət göstərir (diskursiv praqmatika, koqnitiv diskurs-analiz, konversasiya analizi, tənqidi diskurs-analiz və s.)” [5,s.180].

Siyasi diskurs xüsusi bir fenomen olaraq cəmiyyətin həyatında sosial baxımdan əhəmiyyətli bir yer tutur. Mürəkkəb bir tədqiqat obyektinə olan siyasi diskurs, müxtəlif elmlərin – dilşünaslıq, sosial psixologiya, siyasətşünaslıq – kəsişməsində yerləşir və müəyyən siyasi vəziyyətlərdə istifadə olunan formaların, müxtəlif tapşırıqların və məzmunun analizlə sıx əlaqəlidir. Siyasi diskurs, şəxsi yönümlü ünsiyyətdən fərqli olaraq, müəyyən peşə yönümlü işarələrdən ibarət xüsusi bir alt dildən, həmçinin leksikadan, frazeologiyadan və paremiologiyadan istifadə edən xüsusi ünsiyyət kimi müəyyən edilir. Siyasi diskursun adı danışığından fərqli olduğu hesab olunur, çünki ona aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlər xasdır:

- siyasi leksikanın terminoloji xarakteri;
- diskursun spesifik strukturu (bəzən olduqca özünəməxsus nitq üsullarının istifadəsinin nəticəsi);
- diskursun spesifik reallaşdırılması, onun səslə və ya yazılı formada təqdimatı [3, s.8].

Siyasi diskursda dilin təsir etmə funksiyası nitq strategiyalarının tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir. Strateji “nitq fəaliyyətlərinin cəmi”, “danışanın müəyyən kommunikativ hərəkətlər və dil vasitələri ilə bağlı qərarların zənciri” olaraq müəyyən edilir [7, s. 10–227]. Geniş mənada, strateji danışığın üst məqsədi olaraq, danışanın praktiki məqsədləri ilə diktə olunan bir nitq fəaliyyəti kimi başa düşülür. Siyasi diskurs strateji, siyasi ünsiyyətin həyata keçməsinə səbəb olan məqsədlərlə müəyyən edilir. Adətən, siyasətçi istəyir ki: a) ünvanlanmış şəxsi müəyyən bir namizədə, partiyaya, blok və ya hərəkəti dəstəkləmək üçün səs verməyə təşviq etsin; b) nüfuz qazanmaq və ya öz imicini gücləndirmək, xalqı özünə bəyəndirmə bilsin; c) ünvanlanmış şəxsi danışanla razılaşmağa, onun fikrinə, baxış bucağına razı olmağa inandıra bilsin; d) müəyyən

bir emosional əhval-ruhiyyə yaratmaq, ünvanlanmış şəxsin müəyyən bir emosional vəziyyətini oyandırın; e) ünvanlanmış şəxsə mövzunun və ya nitqin obyektinin yeni biliklərini, yeni təsəvvürlərini təqdim etsin, ünvanlanmış şəxsi danışanın mövqeyi haqqında məlumatlandırın.

Siyasi diskursun əsas özəyini strategiyalar təşkil edir. Siyasi diskursun strategiyalarına bunlar daxildir:

1 Hakimiyyət uğrunda mübarizə strategiyası Diskreditasiya olunan obyektə sarsıtmaq, onu alçaltmaq və başqalarının gözündə rüsvay etmək.

2 Manipulyativ strategiya Siyasi ünvanlanmış şəxsi təsir altına almaq, ona öz mövqeyini ifadə etmək imkanı verməmək.

3 Özünü müdafiə strategiyası Danışanın hərəkətlərini izah etmək, konkret bir vəziyyətə mənfi qiymət vermək, siyasi çıxışda mövqeyini müəyyənləşdirmək.

4 İnformasiya və interpretasiya strategiyası Ünvanlanmış şəxsləri iqtisadi və siyasi həyatın ən mühüm hadisələri haqqında məlumatlandırmaq.

5 Hakimiyyətin saxlanması strategiyası Ünvanlanmış şəxslərə vacib iqtisadi və siyasi hadisələr haqqında məlumat vermək.

6 Ünvanlanmış şəxsin emosional əhval-ruhiyyəsini formalaşdırma strategiyası Fövqəladə vəziyyətlərdə ünvanlanmış şəxslərə müraciət etmək.

Nitq təsiri nöqtəyi-nəzərindən, strategiyayı yalnız taktikanın analizi vasitəsilə nəzərdən keçirmək olar, çünki strategiya (yunanca stratos “ordu” + ago “idarə edirəm”) – doğru və uzaqgörən proqnozlara əsaslanan planlaşdırma sənətidir.

Taktika – müəyyən məqsədə çatmaq üçün istifadə olunan xüsusi üsullar, davranış xətti, insan davranışının üsullarıdır. Siyasi diskursda nitq taktikaları, nitq fəaliyyətlərinin seçimi və ardıcılığıdır.

Siyasi diskursun nitq taktikalarına əsasən aşağıdakılar aid edilir:

1 İttiham taktikası–ünvanlanmış şəxsi alçaltmaq, müxalifləri gülünc vəziyyətə salmaq niyyəti.

2 Manipulyativ taktikası–ünvanlanmış şəxslərə mənfi məlumat vermək məqsədilə müəyyən hədəfə çatmaq.

3 Tənqid taktikası–ünvanlanmış şəxsin tənqidi ilə bağlıdır.

4 İddia etmə taktikası–özünü müdafiə məqsədilə istifadə olunur. Mənfi qiymətləndirmələrin təkzib edilməsi, müəyyən mövqeyin açıqlanması ilə əlaqədardır.

5 Aydınlaşdırma taktikası– qarşıya çıxan məsələlər haqqında əlavə məlumat vermək, tam başa düşülməsi üçün.

6 Şərh taktikası–ifadələrin və onlarla ifadə olunan anlayışların mənasının izah edilməsi.

7 Birləşmə taktikası–ünvanlanmış şəxsi digər şəxslərlə birləşdirmək üçün istifadə olunur.

Siyasi diskursun effektivliyi, ünvanlanmış şəxslərə – cəmiyyətin vətəndaşlarına – “siyasi cəhətdən düzgün” hərəkətlərin və qiymətləndirmələrin vacibliyini aşılamağa əsaslanır. Başqa sözlə, siyasi diskursun məqsədi yalnız təsvir etmək deyil, əksinə, ünvanlanmış şəxsə niyyətləri oyandırmaq, inandırmaq və hərəkətə keçməyə təşviq etməkdir.

Siyasi diskursun reallaşması onun funksiyalarından asılıdır. Siyasi diskursun ilkin funksiyası kommunikativ funksiyadır.

Kommunikativ funksiyası– məlumatın ötürülməsinə yönəlib, bu məlumat ünvanlanmış şəxsin şüurunda mövcud olan siyasi dünyanın təsvirini dəyişdirməyə təsir etmək məqsədi daşıyır. Bu funksiyanın hər sahədə özünəməxsus təzahürü var. Siyasi mətnlərdə cəmiyyətin siyasi həyatında baş verən müəyyən hadisələr haqqında məlumatlara daim rast gəlinir. Siyasətçilər adətən özlərini müsbət şəkildə təqdim etməyə imkan verən məlumatları diqqətə çatdırmağa çalışır və maraqlarına zərər verə biləcək məlumatlardan cəmiyyətin diqqətini yayındırmağa çalışırlar [9, s. 92–292].

Təşviq funksiyası – ünvanlanmış şəxsə təsir etmə funksiyasıdır. Bu funksiyayı həmçinin apelativ, vokativ, konativ, tənzimləyici və instrumental olaraq da adlandırırlar. Onun məqsədi seçiciləri müəyyən aksiyalar həyata keçirməyə mobilizə etməkdir. Təşviq funksiyası vətəndaşlara emosional təsir göstərməyə, onların şüurunda müəyyən bir siyasi dünya təsviri formalaşdırmağa

və cəmiyyətdə mövcud olan ziddiyyətləri aşmağa yönəlib.

Emotiv funksiyası– müəllifin emosiyalarını ifadə etməyə və ünvanlanmış şəxsin emosiyalarını oyandırmağa yönəlib. Lazımi emosional fon yaratmaq – ünvanlanmış şəxsi inandırmaq və onu lazımi hərəkətlərə təşviq etmək üçün vacib ilkin addımdır. Siyasi nitq bəzən siyasi rəqiblərdə çaşqınlıq, qeyri-müəyyənlik və qorxu yarada bilər ki, bu da tez-tez hakimiyyətin möhkəmlənməsinə səbəb olur. Təhdidlər və vədlər siyasi rəqibləri müəyyən hərəkətlərə stimullaşdırır bilər və ya hakimiyyətə qarşı mübarizədən imtina etməyə yönəlmişdir. Sosial-siyasi və makroiqtisadi vəziyyətin sabitlik səviyyəsi inam və ya narahatlıq hissəsinə təsir göstərə bilər.

Meta-dil funksiyası– ifadə və ya sözün mənasını təmin etmək üçün xidmət edir. Məsələn, siyasi mətnlərdə tez-tez müəllifin oxucuya xüsusi anlayışların və terminlərin mənasını izah etdiyi fraqmentlərə rast gəlinir, çünki hər bir vətəndaş yeni siyasi terminləri və anlayışları başa düşür. Müasir siyasi nitq, ümumi danışmaq dili, xüsusi jarqonu, rəsmi işgüzar və elmi nitqi birləşdirən mürəkkəb bir quruluşa malikdir, buna görə də bəzən adı seçicilər üçün tam başa düşülən olmur. Buna görə də, meta-dil funksiyası göstərilən növ nitq fəaliyyətinə xasdır [9, s. 94–292].

Faktik funksiya– kommunikatlar arasında əlaqə qurmaq və onu saxlamaq üçün xidmət edir. Bu halda, şəxslərarası ünsiyyətin özü, qarşılıqlı “emosional əlaqələr” çox vaxt söhbətin məzmunundan daha vacib ola bilər. Bu funksiya siyasi nitqdə, həmçinin digər sahələrdə ən aktiv şəkildə təzahür edir, çünki əhəmiyyətli olan yalnız məlumatı qəbul etməyə hazır olan və onu diqqətlə dinləyən tərəf müqabillərdir.

Nəticə

Beləliklə, siyasi diskurs – ünvanlanmış şəxsə təsirin dərəcəsi olaraq müəyyən edilə bilər və burada müxtəlif növ dil vahidlərinin və standart nitq fəaliyyətlərinin semantikasi və funksiyalarının modifikasiyası baş verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayeva N.- Diskurs anlayışı və növləri// –Naxçıvan: Axtarışlar, №4(44), –2022, cild 16.
2. Арутюнова Н.Д. Введение / Арутюнова Н.Д. // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М., 1993. – С. 3-6.
3. Волобуев К. В. Политический дискурс: его стратегия, тактика и функции [Elektron resurs]https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-diskurs-ego-strategiya-taktika-i-funksii
4. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48-57.
5. Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод / Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филипс ; пер. с англ. – 2-е изд., испр. – Харьков : Гуманитарный центр, 2008. – 280 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1993. – 261 с.
7. Паршина О.Н. Российская политическая речь: Теория и практика. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012, С. 227.
8. Попова З.Д. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
9. Чудинов А.П. Современная политическая коммуникация : учебное пособие – Уральский государственный педагогический университет. Екатеринбург, 2009, С. 292.

**Bakı Slavyan Universitetinin dissertantı
Qarabağ Universitetinin müəllimi
E-mail: tehmezovagunay@mail.ru>*

Gunay Tahmezova

THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF POLITICAL DISCOURSE ANALYSIS IN DISCOURSE STUDIES

In modern science, discourse is understood as a complex phenomenon, which consists of communication participants, the communication situation, and the text itself. In other words, discourse is the abstract and invariant description of structural-semantic features realized in specific texts. The ideal that is sought in the communication process is the highest possible match between the abstract rules of discourse and the expression of these rules in concrete data, such as text or speech.

The concept of discourse is understood as a special use of language, in which language is used to express a particular mentality and ideology. This leads to the activation of certain parameters of language, which in turn requires the use of specific grammar and lexical rules. All of this language material can be called discourse.

An example of discourse could be a collection of statements, speeches, and addresses by politicians, where this image acts as a model of a real linguistic personality.

The article will discuss the place and position of political discourse among other discourses.

Key words: *discourse, political, analysis, communication, speech.*

Гюнай Тахмезова

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ДИСКУРСА

В современной науке дискурс понимается как сложное явление, которое включает в себя участников коммуникации, ситуацию общения и сам текст. Другими словами, дискурс — это абстрактное и инвариантное описание структурно-семантических характеристик, реализующихся в конкретных текстах. Идеал, к которому стремится процесс общения, — это максимальное соответствие между системой абстрактных правил дискурса и выражением этих правил в конкретных данных, таких как текст или речь.

Понятие дискурса воспринимается как особое использование языка, при котором язык используется для выражения специфического менталитета и идеологии. Это приводит к активации определённых параметров языка, что, в свою очередь, требует применения специфической грамматики и лексики. Все эти языковые материалы могут быть названы дискурсом. Примером дискурса может быть совокупность высказываний, речей, выступлений политиков, где этот образ выступает моделью реальной языковой личности.

В статье пойдет речь о месте и положении политического дискурса среди дискурсов.

Ключевые слова: *дискурс, политический, анализ, общение, речь.*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rəşad Zülfüqarov tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 28.01.2025

Son daxilolma tarixi: 15.02.2025